

Жусубалиев А.Р., Камчыбекова С.

КЫРГЫЗСТАНДА ЖАРАНДЫК ИДЕНТТҮҮЛҮКТҮН ЭТНОСТУК КЭЭ БИР
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Жусубалиев А.Р., Камчыбекова С.

НЕКОТОРЫЕ ЭТНИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
В КЫРГЫЗСТАНЕ

A.R. Jusubaliev, S. Kamchybekova

SOME ETHNIC FEATURES CIVIL IDENTITY IN KYRGYZSTAN

УДК:316.344.8

Макалада Кыргызстандагы жарандык иденттүүлүктү этностук кесилиште социологиялык жактан талданган. Авторлор инсандын социалдык иденттүүлүгүнүн көп кырдуулугуна токтолуп, анын негизги түрү болгон “жарандык иденттүүлүк” түшүнүгүн теориялык маңызын ачып беришкен. Жалпы кыргыз жарандык иденттүүлүгүнүн калыптанышынын этникалык кээ бир өзгөчөлүктөрүн талдашкан.

Негизги сөздөр: иденттүүлүк, жарандык иденттүүлүк, жарандык иденттешүү, этникалык топ, социалдык институт.

В статье анализируется в этническом срезе гражданская идентичность в Кыргызстане. Авторы обращают внимание на “многоликость” социальной идентификации индивида и раскрывают сущность гражданской идентичности как основного ее вида. Также анализированы некоторые этнические особенности общей кыргызской гражданской идентичности.

Ключевые слова: идентичность, гражданская идентичность, гражданская идентификация, этническая группа, социальный институт.

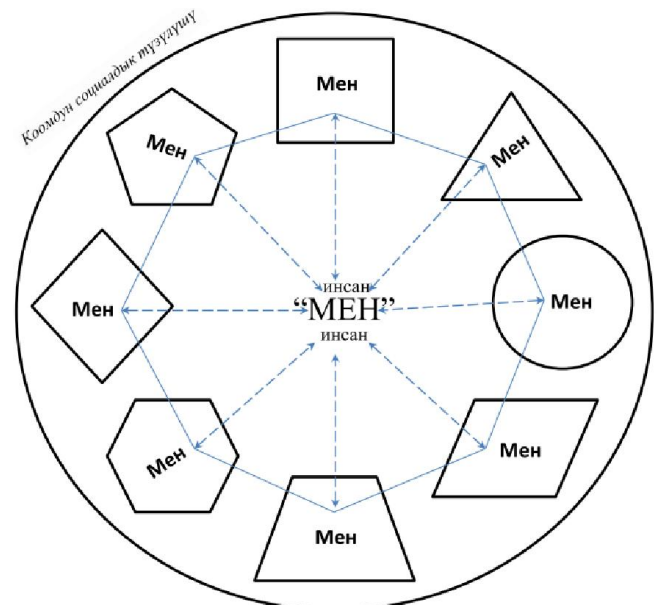
The paper analyzes ethnically section civil identity in Kyrgyzstan. The authors drew attention to the “diversity” of social identity of the individual and reveal the essence of civic identity as one of its basic forms. Also analyzed some particular ethnic Kyrgyz general civic identity.

Key words: identity, civil identity, civil identification, ethnic group, sotsialny Institute.

Инсандагы өзүнүн окшоштуруу, өзүнүн кайсы бир топко (үй-бүлөлүк, диний, кесиптик, саясий, экономикалык, маданий, этникалык, жарандык ж.б.) таандыгын аныкташы жана аны “өзүнүкү” катары кабыл алышы социалдык иденттүүлүктүн маңызын түзөт. Алардын кээ бирлери салыштырмалуу туруктуулугу менен мүнөздөлсө, башкалары тескерисинче, салыштырмалуу туруксуздугу менен айырмаланат. Бирок **иденттүүлүк** түшүнүгү көбүнчө адам үчүн маанилүү болуп саналган салыштырмалуу туруктуу социалдык белгилердин негизинде аныкталган бирдейликке карата колдонулат. Демек, иденттүүлүк динамикалык кубулуш жана ал индивиддин өмүрүнүн жүрүшүндө өзгөрүшү мүмкүн. Советтер Союзунун таркашы менен анын бөлүнүшүнөн пайда болгон жаңы суверендүү мамлекеттерде советтик иденттүүлүктүн постсоветтик геосаясий мейкиндиктеги белгилүү бир өлкөнүн жарандык иденттүүлүгү менен алмашуудан мындай өзгөрүү айкын көрүндү. Бирок, бул жараян постсоветтик коомдордо ар түрдүү тездикте, ар түрдүү деңгээлде, ар кандай аң-сезимдик тереңдикте жүрүп

жатат. Социалдык иденттүүлүктүн түрлөрүнүн ичинен **жарандык иденттүүлүктүн** үстөмдүк абалда болушу мамлекеттин биримдигинин, бүтүндүгүнүн жана коомдун туруктуулугунун зарыл шарты [1]. Эгерде коомдо мындай абал калыптанбаса, анда мамлекеттин бүтүндүгүнө доо кетип, ыдырап бузулуу коркунучу Украинанын соңку жаңы тарыхынын мисалынан көрүндү. Ушул жана акыркы мезгилдерде жакынкы чыгыш өлкөлөрүндө болуп жаткан кандуу кагылышуулар жарандык иденттүүлүктүн канчалык деңгээлде ары маанилүү, ары актуалдуу маселе экендигин тактыктаган факт. Кыргызстандын тарыхынын акыркы жылдарында болгон каргашалуу кандуу окуялар, этностор аралык мүнөздөгү кайгылуу чыр-чатактардын тажрыйбасы биздин өлкө үчүн да жарандык иденттүүлүк маселесинин канчалык орчундуу экендигин кабарлап турат.

Инсан көп кырдуу, канча референттик топто ал ролдорду аткаrsa, анда ошончо табигый социалдык бейнеси, кебетеси же, социологиянын парадигмасы менен айтканда, өзүнүн таандыгын аныктаган социалдык иденттүүлүгү бар. Аны төмөнкү сүрөт аркылуу ачып көрсөтүүгө болот (караңыз: 1-сүрөт).

1-сүрөт. Инсандын социалдык бейнесинин көп кырдуулугу

- - үй-бүлөлүк иденттүүлүк; ▽ - жарандык иденттүүлүк;
- - кесиптик иденттүүлүк; ◇ - диний иденттүүлүк;
- ⬠ - этникалык иденттүүлүк; ⬡ - саясий иденттүүлүк;
- △ - тилдик иденттүүлүк; ○ - маданий иденттүүлүк ж.б.

Анда социалдык институттардын элементтери катары түрдүү референттик топтор (ар башка геометриялык фигураларменен берилген) аркылуу көрсөтүлгөн коомго окшоштуруган моделдин жардамы менен инсандын “көп жүздүүлүгү” сүрөттөлгөн. Анда инсандын иденттүүлүгү сегиз бурчтук менен берилген. Эгерде, иденттүүлүктө сүрөттө келтирилген референттик топтордун бешөө эле катышса, анда инсандын социалдык бейнеси “беш бурчтук”, төртөө катышса “төрт бурчтук”, үчөө болсо “үч бурчтук” жана ушул сыяктуу болушу мүмкүн.

Бул референттик топтор тарыхый айырмачылыгынан тышкары “статикалык” мезгилде да айырмаланат. Мисалы, кесиптик референттик топту түзгөн эмгек коллективи педагогикалык, өндүрүштүк ж.б., этникалык – кыргыз, дунган, уйгур же казак ж.б., диний – мусурман, христиан же буддалык ж.б., ал эми жарандык иденттүүлүк – Кыргызстандын, Казакстандын, Орусиянын ж. б. болушу ыктымал.

Биздин Кыргызстанда жарандык иденттүүлүк канчалык деңгээлде калыптанган? Анын бекемдиги, туруктуулугу кандай? Кыргызстандын жарандарын бириктирүүчү, ширетүүчү кандай шарттар бар? Кыргызстандын шартында аймактык, этникалык, уруулук, диний иденттүүлүктөр канчалык деңгээлде жалпы жарандык иденттүүлүккө оң (терс) таасирин тийгизет? Кыргызстандын биримдигине тиешелүү болгон бул суроолор жалаң эле мекенчил кыргыз окумуштууларын [2] жана саясатчыларын ойлондурган маселе болбостон, Кыргызстан деп күйгөн жөнөкөй эле кыргыз жарандарын да түйшөлткөн көйгөйлөрдөн экендигинде шек жок.

Биздин изилдөөчү топ тарабынан Кыргызстандын түштүк аймактарында жүргүзүлгөн “Жарандык иденттүүлүктүн маани-маңызы: негизги этностордун мисалында” деген аталыштагы социологиялык изилдөө улуттун, мамлекеттин тагдыры менен айкалышкан ушул маселелерге багышталган. Кыргыз коомундагы иденттешүү жана жарандык иденттүүлүк маселелери менен байланыштуу суроолорго жооп издеп, иликтөөнүн сурамасында камтылган жарандык иденттүүлүктүн компоненттеринин этникалык топтук кесилиштеги айырмачылыктарын талдап көрсөк. Башкача

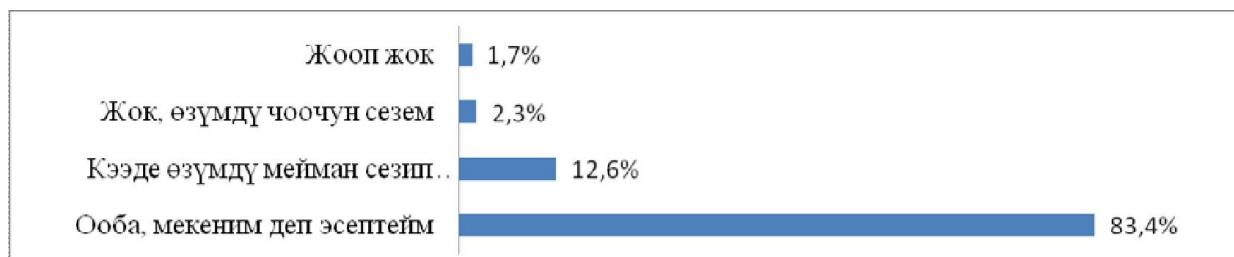
айтканда, жарандык иденттүүлүктүн мазмунун түзгөн көрсөткүчтөргө жарандын кайсы этникалык жамааттан экендиги таасирин тийгизеби? – деген суроого жооп издедик.

Биз жүргүзгөн социологиялык изилдөөнүн негизги инструментарийи сурама болуп, анын негизги бөлүгүндө 18 суроо жана паспорттук бөлүгүндө 11 суроо болуп, жалпы 29 суроону камтыган. Ыңгайлуулук үчүн бул суроолор үч тематикалык бөлүктөргө ажыратылган: 1) **паспорттук** бөлүк: респонденттердин демографиялык көрсөткүчтөрү, материалдык абалы жана дарегине байланыштуу суроолор 2) **жарандуулук**: мекенчилдик сезимдери, жарандык жигердүүлүгү, Кыргыз Республикасына карата мамилеси, Кыргызстандын жарандарынын өздүк иденттигинин (өзүн-өзү таануусунун) өзгөчөлүктөрү жөнүндөгү суроолор; 3) **этностор аралык мамилелер**: кыргызстандыктардын турмуштагы пландары жана социалдык-психологиялык өзүн-өзү сезүүсү (самочувствие), кыргызстандыктардын жалпы социалдык, саясий иденттүүлүгүнүн (кимдигинин) өзгөрүшү, кыргызстандыктардын түрдүү жарандык абалга байланыштуу пикирлерге болгон мамилеси ж.б. боюнча суроолор камтылган.

Ар бир бөлүк өзүнө социалдык иденттүүлүктүн табиятын ачып көрсөтүүгө көмөк бере турган тиешелүү индикаторлорду (суроолорду) камтыйт. Изилдөөнүн жүрүшүндө 1200 сурама жыйналып, жараксыздары текшерилгенден кийин 1189 сурама жарактуу деп аныкталган. Респонденттердин суроолорго берген жооптору статистикалык маалыматтарды эсептөөчү атайын SPSS программасы аркылуу кайрадан иштетилип, маалымат базасы түзүлгөн. Изилдөөдө тандап алуу В.И. Паниоттонун 5%дык ката мүмкүн болгон репрезентативдүүлүк таблицасынын негизинде ишке ашырылган [3, 81-82-бб.].

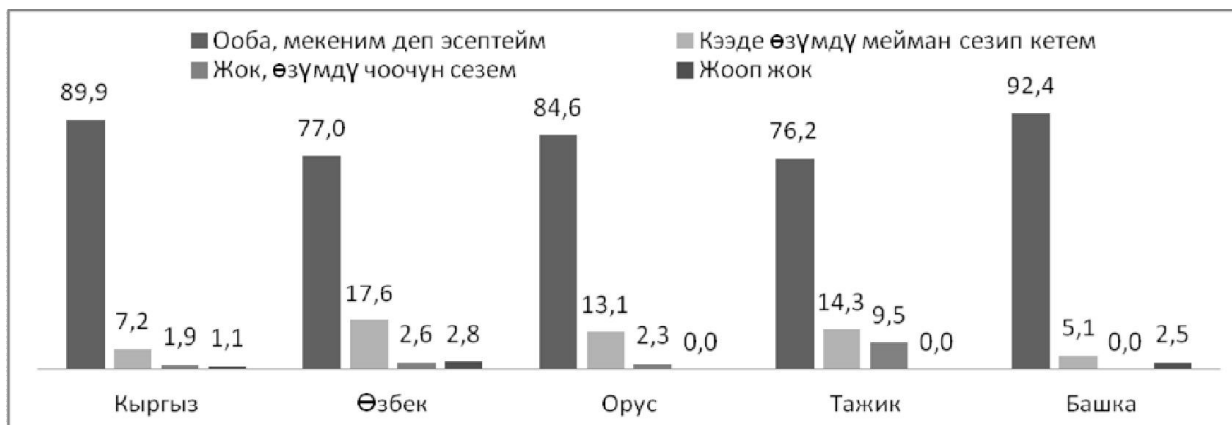
Бул макаланын чегинде экинчи тематикалык бөлүктүн кээ бир суроолоруна респонденттердин жоопторун талдап көрөлү. Биринчи, “Кыргызстанды Сиз өзүңүздүн мекеним деп эсептейсизби?” суроого жооптор төмөндөгүчө бөлүндү (караңыз: 1-диаграмма).

Диаграмма №1. Кыргызстанды Сиз өзүңүздүн мекеним деп эсептейсизби?

Абсолюттук көпчүлүк же 83,4% “ооба, мекеним деп эсептейм” деген позицияны тандап алышкан. Бирок, кайчы пикирдегилер да жок эмес. “Жок, өзүмдү чоочун сезем” деп жооп бергендер 27 респондент болуп, 2,3%ды түзсө, “кээде өзүмдү мейман сезип кетем” дегендер 12,6% (150 киши) түзгөн. Ушул эле суроону этностук кесилиште карап көргөндө жооптор төмөндөгүдөй (караңыз: 2-диаграмма):

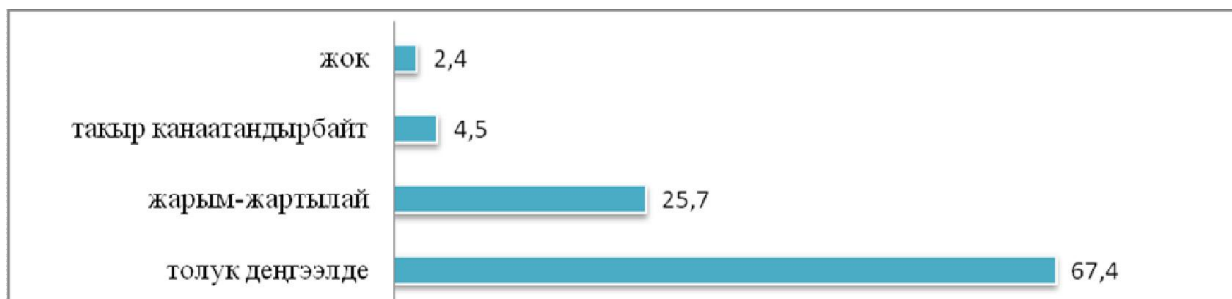
Диаграмма №2. Кыргызстанды Сиз өзүңүздүн мекеним деп эсептейсизби (%)?

Жогорку оң көрсөткүч болгон - “ооба, мекеним деп эсептейм” деген позиция абсолюттук лидер жана бул жооп бардык этникалык топтордо алдыңкы орунда. Терс көрсөткүч түзгөн экинчи жана үчүнчү позициялар - “кээде өзүмдү мейман сезип кетем”, “жок, өзүмдү чоочун сезем” деген жооптордун титулдук эмес этникалык топтордо, кыргыздарга салыштырганда, талапкерлеринин көп экендиги байкалат. Мисалы, бул жоопторду тандагандар тажиктердин арасында 23,8%, өзбектерде - 20,2%, орустардын арасында 15,4%ды түзгөн, б.а. дээрлик ар бир төртүнчү тажик, ар бир бешинчи өзбек, ар бир алтынчы орус этносунун өкүлү Кыргызстанда өзүн оңтойсуз сезишет.

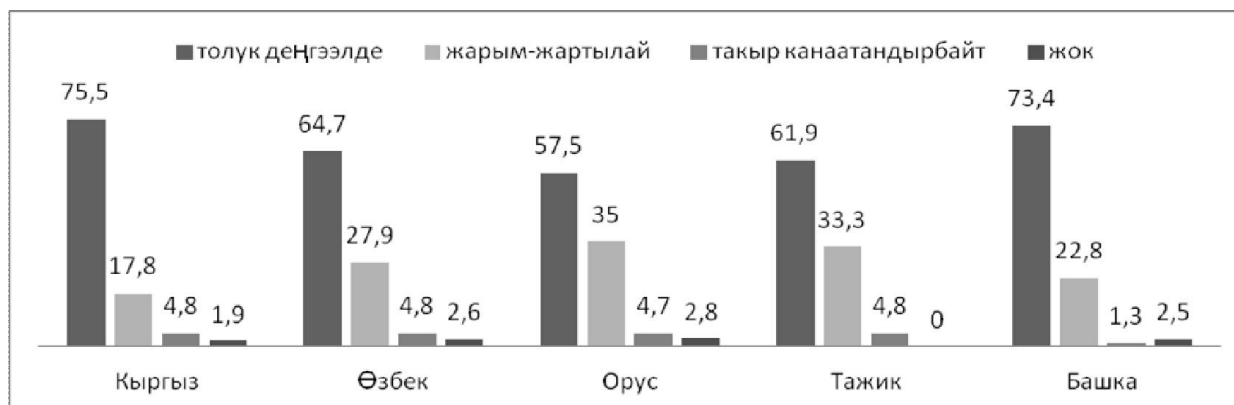
Респонденттерге жарандык темасы менен байланыштагы “Кыргызстандын жараны экендигиңиз Сизди канчалык деңгээлде канааттандырат?” деген суроо узатканбыз. Ага изилдөөчү топту бир топ түйшөлткөн натыйжаларды алдык (караңыз: 3-диаграмма).

Диаграмма №3. Кыргызстандын жараны экендигиңиз Сизди канчалык деңгээлде канааттандырат? (Жалпы көрсөткүч % менен)

Кыргызстанды өз мекени деп жооп берген биринчи суроонун натыйжалары менен салыштырганда, өзүнүн жарандык абалынан толук канааттангандардын үлүшү 16% пунктка төмөндөгөн. Ал эми жарым-жартылай (25,7%) жана толук канааттанбагандардын (4,5%) үлүшү болсо, биринчи суроодогу окшош болгон позициялар менен салыштырмалуу, эки эсеге өскөн. Жарандык абалынан жарым-жартылай гана канааттангандардын үлүшү, этностор аралык кесилиште карасак, 17,8%дан (кыргыздар) тартып 35%га (орустар) чейинки көрсөткүчтө болсо, такыр канааттанбагандардын үлүшү укмуштуудай дал келүүнү көрсөткөн жана бардык этникалык топтордо 4,7-4,8% түзгөн (караңыз: 4-диаграмма).

Диаграмма №4. Кыргызстандын жараны экендигиңиз Сизди канчалык деңгээлде канааттандырат? (Этникалык кесилиште % менен)

Жарандык абалынан толук же жарым-жартылай канааттанбагандардын үлүшү тажик (38,1%) жана орус (39,7%) этносторунун арасында кыргыздарга (22,6%) салыштырмалуу эки эсеге жакын жогору, же алардын 2/5 бөлүгү нааразычылыгын билдирген. Демек, бул этникалык топтордун маанайы, өзүн сезиши (самочувствие) боюнча көйгөйлүү маселелер бар экендигин тана албайбыз. Өзбектерде жогорку эки этностун өкүлдөрүнө салыштырмалуу бул көрсөткүч бир азга төмөн (32,7%) экендигине карабастан, алардын 1/3 бөлүгү, же ар бир үчүнчүсү ушундай басыңкы маанайды билдирген.

Респонденттердин жарандык сезимдеринин калыптанышына түрдүү факторлор өз таасирин

тийгизет. Ушул факторлорду билүү, алардын таасир кылуу деңгээлин аныктоо максатында “Сиздин өзүңүздүн Кыргыз мамлекетинин жараны катары сезишиңизге (калыптанышыңызга) эмне көбүрөөк таасирин тийгизет?” суроо берилген (караңыз: Таблица №1). Жооптордун арасынан “Үй-бүлөдөгү тарбия” варианты лидер болуп саналат, ал позицияны 370 респондент, же 31,4% көрсөткөн. Андан кийинки 2 жана 3 орундарда азыраак айырма менен “Маданият жана каада-салттар” (25%) жана “Идеология” (22,7%) факторлорунун ээлеген. Ошондой эле “Коомдук пикирдин” (18,6%) таасири да орчундуу экендиги көрүбүз.

Таблица 1. Сиздин өзүңүздүн Кыргыз мамлекетинин жараны катары сезишиңизге (калыптанышыңызга) эмне көбүрөөк таасирин тийгизет?

Жооптордун варианттары	Саны	%
2.1. Идеология	268	22,7%
2.2. Коомдук пикир	219	18,6%
2.3. Үй-бүлөдөгү тарбия	370	31,4%
2.4. Маданият, каада-салттар	295	25,0%
2.5. Мектеп	102	8,7%
2.6. ММК	75	6,4%
2.7. Баары	11	0,9%
2.8. Башка: достор, көркөм адабият, спорттук жетишкендиктер, ийгиликтер	18	1,5%

Калган эки позиция – “Мектеп” (8,7%) жана “ММК” (6,4%), 10%дык көрсөткүчкө да жеткен эмес. Чындыгында ушул “аутсайдер” абалда калган позициядагы социалдык институттар жарандуулуктун калыптанышында негизги ролду ойнош керек эле. Эгерде, респонденттердин жоопторуна таянсак, анда алар өзүнүн бул багыттагы кызматтарын толук кандуу аткара албай жатат деп жыйынтык чыгарууга негиз бар.

Бул суроону да этностук кесилиште кароого болот, башкача айтканда сураманын каралып жаткан суроосунун жоопторунда камтылган социалдык институттардын түрдүү этностук топторго таасири

кандай? Этностук топтордун өкүлдөрүнүн жооптору жалпы көрсөткүчтөрдөн айырмаланабы же дал келеби? Кайсы этникалык топ эмнеден көбүрөөк таасир алат? Изилдөөнүн маалыматына таянсак, шексиз лидерлик үй-бүлө институтуна, анын тарбиялык күчүнө таандык (караңыз: таблица 2). Ал жалпыда сыяктуу эле, үч этникалык топто (кыргыздар – 31,2%, өзбектер – 32%, башка этностун өкүлдөрүндө – 28,2%) биринчи орунда турат, тажиктер (28,6%) менен орустарда (31,8%) экинчи орунда. Бирок, орустарда экинчи экендигине карабастан жалпы көрсөткүчтөн 0,4%га жогору. Орус жана тажик этносторунда биринчи орунга

“маданият, каада-салттар” көтөрүлгөн, турушуна жараша: 34,6% жана 42,9%(1). Ал кыргыздар жана башка этностун өкүлдөрүндө – 26,9%дык көрсөткүч менен экинчи орунда турат, ал эми өзбектерде “идеология” (21,8%) экинчи орунду камсыз кылган. Бул социалдык институт башка бардык этникалык

топтордо, жалпы көрсөткүчтөгү сыяктуу эле, үчүнчү тепкичте жайгашкан. Орустар (“идеология” жана “коомдук пикир”) менен тажиктерде (“идеология” жана “ММК”) үчүнчү позицияны окшош көрсөткүчтөр менен экиден жооптор ээлеген.

Таблица 2. Сиздин өзүңүздүн Кыргыз мамлекетинин жараны катары сезишиңизге (калыптанышыңызга) эмне көбүрөөк таасирин тийгизет?

	Идео-логия	Коомдук пикир	Үй-бүлөдөгү тарбия	Маданият, каада-салттар	Мектеп	ММК (СМИ)	Баары тең эле	Башка жооп
Кыргыз	21,9	16,8	31,2	26,9	4,8	5,3	2,7	1,9
Өзбек	21,8	16,3	32,0	18,3	12,4	5,7	0,0	0,8
Орус	26,2	26,6	31,8	34,6	7,0	7,0	0,0	3,3
Тажик	14,3	9,5	28,6	42,9	9,5	14,3	0,0	0,0
Башка	25,6	21,8	28,2	26,9	7,7	11,5	1,3	0,0
Жалпы:	22,7	18,6	31,4	25,0	8,7	6,4	0,9	1,5

Демек, жарандык иденттүүлүккө жана жарандык иденттешүүнүн жүрүшүнө сураманын каралып жаткан суроосунун жоопторунда камтылган социалдык институттардын түрдүү этностук топторго таасири ар башка. Муну этностук топтордун өкүлдөрүнүн жоопторунун жалпы көрсөткүчтөрдөн айырмаланышы далилдейт. Эң деидеологизациялашкан этникалык топ – тажиктер. Алардын жарандык иденттешүүсүнө таасир кылуучу негизги социалдык институт – маданият жана каада-салттар, андан кийин үй-бүлө, үй-бүлөлүк тарбия болуп саналат. Орус этносунун өкүлдөрүнүн жоопторунда да ушул грациялык тартип сакталгандыгына карабастан, алардын ортосундагы айырма аз эле (2,8%). Аларда 3-4 орундарды бөлүшкөн кийинки эки социалдык институт (“идеология” жана “коомдук пикир”) да алыс эмес жайгашкан. Ошондуктан, бул топтогу респонденттер үчүн булардын таасири да болжолдуу бирдей эле деп жыйынтык чыгарууга болот. Изилдөөнүн натыйжасы көрсөткөндөй, жарандык иденттешүүдө өзбектер үчүн эң таасирдүү социалдык институт – үй-бүлө, үй-бүлөлүк тарбия. Андан кийин 3,5% айырма менен идеологиянын (21,8%) жана маданият, каада-салттардын (18,3%) таасири тийет. “Мектеп” жалгыз ушул топто гана 10%дык көрсөткүчтөн ашкандыгын белгилөө керек. Кыргыздарда жана башка этникалык топтун өкүлдөрүн жарандык иденттештирүүдө эң таасирдүү үй-бүлө, үй-бүлөлүк тарбия болсо, турушуна жараша: 31,2% жана 28,2%, кийинки таасир этүүчү фактор маданият жана каада-салттарга таандык (бирдей 26,9%).

Жыйынтыктап айтканда, изилдөөнүн материалдарын талдоо Кыргызстандын калкынын курамындагы түрдүү этникалык топтордун жарандык иденттүүлүк жана иденттешүү деңгээли ар түрдүү экендигин көрсөттү. Респонденттердин этникалык таандыгы Кыргызстанды мекени катары эсептешине жана өзүнүн жарандыгына канааттанышына түздөн-түз таасир тийгизишин анык болду. Анткени, бул боюнча суроолордо Кыргызстандагы титулдук эмес этникалык топтордун өкүлдөрү 15-20%дан 35-40% чейин терс позицияларды белгилешкен. Бирдиктүү жарандык коомду калыптандырууда жана түрдүү этникалык топтордун жарандык иденттешүүсүн калыптандыруу багытында иш-чараларды пландоодо, бул процесстердин жигердүү агенттери болгон, социалдык институттардын да түрдүү этностук топторго таасири ар башка экендигин эске алуу зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1. “Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо концепциясын”. Бишкек, 2013. 09.04.2013.
2. Жаран кантип иденттешет? / Исаев К., Жусубалиев А., Исаков Б., Мурзаев М. ж.б. - Бишкек, Махprint, - 2016. 346 б.
3. Паниотто, В. И. Качество социологической информации. – Киев: Наукова думка, 1986. – 206 с.
4. “Жарандык иденттүүлүктүн маани-маңызы: этностордун мисалында”. Социологиялык изилдөөнүн материалдары. 2016-ж.

Рецензент: к.соц.н., доцент Кошбакова Б.М.